

Верховний
Суд

Принцип добросовісності та зловживання процесуальними правами

Сакара Н.Ю.

Суддя Верховного Суду

Кандидат юридичних наук, доцент

Категорія «добросовісності» в судовій практиці

Відповідно до статті 3 ЦК України принципи справедливості, добросовісності та розумності є однією із фундаментальних засад цивільного права, спрямованою, у тому числі, на утвердження у правовій системі України принципу верховенства права. При цьому добросовісність означає прагнення особи сумлінно використовувати цивільні права та забезпечити виконання цивільних обов'язків, що зокрема підтверджується змістом частини 3 статті 509 цього Кодексу. Отже, законодавець, навівши у тексті Цивільного кодексу України зазначений принцип, установив у такий спосіб певну межу поведінки учасників цивільних правовідносин, тому кожен із них зобов'язаний сумлінно здійснювати свої цивільні права та виконувати цивільні обов'язки, у тому числі передбачати можливість завдання своїми діями (бездіяльністю) шкоди правам та інтересам інших осіб. Цей принцип не є суто формальним, оскільки його недотримання призводить до порушення прав та інтересів учасників цивільного обороту.

Постанова ВС від 10 вересня 2018 року у справі № 920/739/17.

Добросовісність (пункт 6 статті 3 ЦК України) - це певний стандарт поведінки, що характеризується чесністю, відкритістю і повагою інтересів іншої сторони договору або відповідного правовідношення. Доктрина *venire contra factum proprium* (заборони суперечливої поведінки), базується ще на римській максимі- «*non concedit venire contra factum proprium*» (ніхто не може діяти всупереч своїй попередній поведінці). В основі доктрини *venire contra factum proprium* знаходиться принцип добросовісності. Поведінкою, яка суперечить добросовісності та чесній діловій практиці, є, зокрема, поведінка, що не відповідає попереднім заявам або поведінці сторони, за умови, що інша сторона, яка діє собі на шкоду, розумно покладається на них.

Постанова ВС від 10 квітня 2019 року у справі № 390/34/17 (провадження № 61-22315сво18).

На осіб, які беруть участь у справі, покладається обов'язок добросовісно здійснювати свої процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки. При цьому під добросовісністю необхідно розуміти таку реалізацію прав і виконання обов'язків, що передбачають користування правами за призначенням, здійснення обов'язків у межах, визначених законом, недопустимість посягання на права інших учасників цивільного процесу, заборона зловживати наданими правами.

Постанова ВС від 18 жовтня 2021 року у справі № 299/3611/19 (провадження № 61-9218св21).

Добросовісність учасників судового процесу зокрема полягає у тому щоб при обізнаності з судовими процедурами, правами та обов'язками, правилами поведінки виконувати усі правила та приймати заходи до обізнаності про хід судового процесу при дотриманні судовими органами обов'язку проінформувати про такі процедури та процедурні рішення.

У дані справі апеляційним судом протягом двох років приймалися заходи щодо інформування ОСОБА_5 про недоліки його апеляційних скарг судові рішення суду першої інстанції. Однак, заявник незважаючи на скасування судом касаційної інстанції ухвал апеляційного суду за його касаційними скаргами та на публікацію усіх судових рішень апеляційного суду у відкритому реєстрі судових рішень, вимоги апеляційного суду не виконав, чим проігнорував судові процедури та поставив суд, який повинен забезпечити принцип рівності сторін у справі, перед необхідністю повернення його апеляційної скарги.

За таких умов, поведінка ОСОБА_5 не може бути розцінена як добросовісна, а його право на апеляційне оскарження судового рішення суду першої інстанції таким, що підлягає захисту.

Постанова ВС від 31 січня 2019 року у справі № 753/21967,15-ц (провадження № 61-4393св18).

Принцип добросовісності в практиці ВС

Принцип добросовісності - це загальноправовий принцип, який передбачає необхідність сумлінної та чесної поведінки суб'єктів при виконанні своїх юридичних обов'язків і здійсненні своїх суб'єктивних прав.

У суб'єктивному значенні добросовісність розглядається як усвідомлення суб'єктом власної сумлінності та чесності при здійсненні ним прав і виконанні обов'язків.

Добросовісність при реалізації прав і повноважень включає в себе неприпустимість зловживання правом, яка, виходячи із конституційних положень, означає, що здійснення прав та свобод людини не повинно порушувати права та свободи інших осіб. Зловживання правом - це свого роду спотворення права. У цьому випадку особа надає своїм діям повну видимість юридичної правильності, використовуючи насправді свої права в цілях, які є протилежними тим, що переслідує позитивне право, що, на переконання судової колегії, і мало місце у даній справі - відповідач, визнаючи в актах приймання-передачі та гарантійному листі факт виконання позивачем умов Договору щодо укладення договорів страхування та підтверджуючи надходження сум страхових платежів і зазначаючи суми комісійної винагороди позивачу, гарантуючи їх виплату, у судових засіданнях зайняв протилежну позицію та став стверджувати про відсутність доказів того, що саме за участі позивача укладено низку договорів страхування.

Постанова ВС від 08 травня 2018 року у справі № 910/1873/17.

Розглядаючи поняття розумності та добросовісності як принципів здійснення суб'єктивних цивільних прав необхідно враховувати, що розумною є поведінка особи, яка діє у межах, не заборонених їй договором або актами цивільного законодавства. Виходячи із аналізу норм, закріплених у ЦК України, поняття «добросовісність» отожднюється із поняттям «безвинність» і навпаки, «недобросовісність» із «виною». Такий висновок впливає із того, що за діяння, якими заподіяно шкоду внаслідок недобросовісної поведінки, може наступати відповідальність (наприклад, частина третя статті 39 ЦК України), а оскільки обов'язковим елементом настання відповідальності, за загальним правилом, є вина, то такі діяння є винними.

Постанова ВС від 04 вересня 2020 року у справі № 311/2145/19-ц (провадження № 61-5521св20)

Наукові підходи до розуміння сутності «добросовісності»

В науці цивільного процесуального права добросовісність розуміється як:

- ✓ загальний обов'язок суб'єктів цивільного процесуального права сумлінно здійснювати свої процесуальні права та виконувати процесуальні обов'язки (стаття 6 ЦПК УРСР 1924 року; стаття 8 ЦПК УРСР 1929 року; стаття 99 ЦПК 1964 року; стаття 27 ЦПК 2004 року);
- ✓ презумпція, відповідно до якої кожний учасник вважається таким, що діє в цивільному процесі добросовісно, поки не доведено протилежне;
- ✓ принцип цивільного процесуального права.

Добросовісність як принцип цивільного судочинства

Принцип добросовісності – це загальноправовий принцип, який передбачає необхідність сумлінної та чесної поведінки суб'єктів при виконанні своїх юридичних обов'язків і здійсненні своїх суб'єктивних прав.

Складовими цього принципу в цивільному судочинстві є:

- заборона зловживання процесуальними правами (пункт 11 частини третьої статті 2, частина перша статті 44 ЦПК України);
- вимога добросовісного виконання процесуальних обов'язків (частина 3 статті 27 ЦПК України (в редакції 2004 року), частина перша статті 44 ЦПК України);
- процесуальний естопель або доктрина заборони суперечливої поведінки (*venire contra factum proprium*)
- заборона чинити інші протиправні перешкоди у здійсненні правосуддя (введення суду в оману, використання втрачених процесуальних можливостей)

Наукові підходи до розуміння сутності «зловживання процесуальними правами»

В науці цивільного процесуального права зловживання процесуальними правами визначається як:

- ✓ правопорушення;
- ✓ особливий вид цивільного процесуального правопорушення;
- ✓ різновид правової поведінки (правомірної чи неправомірної);
- ✓ вихід за межі суб'єктивного права;
- ✓ реалізація права всупереч його призначенню;
- ✓ реалізація права всупереч його меті;
- ✓ недобросовісне здійснення права.

Підходи до «зловживання правом» в практиці ВС

Основною ознакою зловживання процесуальними правами є відсутність наміру вирішити реально існуючий цивільний спір, або забезпечити захист свого реально порушеного права, або намір перешкодити законним діям інших осіб шляхом звернення до суду та створення штучного судового спору, або використання судового спору як способу не виконувати вимоги законодавства щодо здійснення визначених ним дій”.

Окрема думка судді Сімоненко В.М. щодо постанови ВС від 02 жовтня 2019 року у справі № 750/3021/18 (провадження № 61-371св19).

Під зловживанням процесуальними правами розуміється форма умисних, несумлінних дій учасників процесу, що знаходить своє вираження, зокрема, у вчиненні дій, неспівмірних із наслідками, до яких вони можуть призвести, використанні наданих прав всупереч їх призначенню з метою обмеження можливості реалізації чи обмеження прав інших учасників провадження, перешкоджання діяльності суду з правильного та своєчасного розгляду і вирішення справ чи встановлення явної неповаги до суду чи учасників справи.

Постанова ВС від 03 березня 2021 року у справі № 761/27076/19 (провадження № 61-14448св20).

Аналіз частини другої статті 13 ЦК України дає підстави для висновку, що недобросовісна поведінка особи, яка полягає у вчиненні дій, які можуть у майбутньому порушити права інших осіб, є формою зловживання правом.

Формулювання «зловживання правом» необхідно розуміти, як суперечність, оскільки якщо особа користується власним правом, то його дія дозволена, а якщо вона не дозволена, то саме тому відбувається вихід за межі свого права та дію без права, «injuria». Сутність зловживання правом полягає у вчиненні уповноваженою особою дій, які складають зміст відповідного суб’єктивного цивільного права, недобросовісно, в тому числі всупереч меті такого права.

Термін «зловживання правом» свідчить про те, що ця категорія стосується саме здійснення суб’єктивних цивільних прав, а не виконання обов’язків. Обов’язковою умовою кваліфікації дій особи як зловживання правом є встановлення факту вчинення дій, спрямованих на здійснення належного відповідній особі суб’єктивного цивільного права.

Постанова ВС від 12 жовтня 2021 року у справі № 311/2121/19 (провадження № 61-11958св20).

Зловживання процесуальними правами як особливий різновид цивільного процесуального правопорушення полягає в тому, що при зловживанні процесуальними правами відбувається порушення умов реалізації суб’єктивних цивільних процесуальних прав. Це положення відповідає загальнотеоретичним розробкам конструкції зловживання правом, в яких воно нерідко визначається як поведінка, що перевищує (або порушує) межі здійснення суб’єктивних прав. Суб’єкт цивільного судочинства свої цивільні процесуальні права має здійснювати відповідно до їх призначення, яке або прямо визначено змістом того чи іншого суб’єктивного права, або вочевидь впливає з логіки існування того чи іншого суб’єктивного процесуального права.

Зловживання процесуальними правами може мати форму штучного ускладнення цивільного процесу, ускладнення розгляду справи в результаті поведінки, що перешкоджає винесенню рішення у справі або вчиненню інших процесуальних дій.

Постанова ВС від 12 жовтня 2022 року у справі № 345/2935/21 (провадження № 61-2472св22).

Поняття «зловживання процесуальними правами»

Зловживання процесуальними правами – це протиправне, недобросовісне та неналежне використання учасником справи (його представником) належних йому процесуальних прав, що виражається у винних процесуальних діях (бездіяльності), які зовні відповідають вимогам цивільних процесуальних норм, але здійснюються з корисним або особистим мотивом, що спричиняє шкоду інтересам правосуддя у цивільних справах та (або) інтересам учасників справи, чи недобросовісна поведінка в інших формах.

Потрібно розмежовувати зловживання процесуальними правами та зловживання матеріальними (цивільними) правами. При зловживанні процесуальними правами суд має право залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання, позов чи застосувати інші заходи процесуального примусу. Натомість правовим наслідком зловживання матеріальними (цивільними) правами може бути, зокрема відмова у захисті цивільного права та інтересу, тобто відмова в позові

Постанова ВС від 03 червня 2020 року у справі № 318/89/18 (провадження № 61-128св19).

Види зловживань процесуальними правами:

- ✓ за стадією цивільного процесу;
- ✓ за предметом тієї норми або інституту, у сфері яких вчиняється зловживання;
- ✓ за ступенем впливу на результат розгляду справи;
- ✓ за кількістю протиправних дій;
- ✓ за кількістю осіб, що вживають зловживання;
- ✓ за метою, що ставить перед собою суб'єкт.

Подання скарги на судові рішення, яке не підлягає оскарженню, не є чинним або дія якого закінчилася

Встановлення у процесуальному законі переліку ухвал суду першої інстанції, що можуть бути оскаржені окремо від рішення суду стосовно суті спору, та відтермінування реалізації права на апеляційне оскарження з питань, які не перешкоджають подальшому провадженню у справі, до подання апеляційної скарги на рішення суду щодо суті спору є розумним обмеженням, що має на меті забезпечити розгляд справи впродовж розумного строку та запобігти зловживанням процесуальними правами, які можуть призводити до невинуватених зволікань під час такого розгляду. Така мета є легітимною... Суд з визначених законом підстав може закрити провадження у справі з власної ініціативи, а учасник справи не позбавляється права на доступ з апеляційною скаргою на ухвалу, яку не можна оскаржити в апеляційному порядку окремо від рішення щодо суті спору, оскільки має можливість її оскаржити разом з тим рішенням.

Постанова ВП ВС від 29 травня 2019 року у справі № 219/10010/17 (провадження № 14-190цс19).

Повторне оскарження судового рішення суду першої інстанції за наявності нескасованої ухвали суду апеляційної інстанції про відмову у відкритті провадження у справі є зловживанням процесуальними правами.

Постанова ВС від 20 лютого 2020 року у справі № 682/3512/18 (провадження № 61-12908св19).

Подання клопотання (заяви, скарги) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин

Звернення з апеляційною скаргою з підстав, аналогічних викладеним у попередній апеляційній скарзі, у задоволенні якої судом було відмовлено, є прикладом зловживання процесуальними правами та полягає у їх недобросовісному використанні, яке можна кваліфікувати через критерій відсутності серйозного законного інтересу, тобто легітимного прагнення до отримання певних переваг, передбачених процесуальним законом

Постанова ВС від 04 листопада 2019 року у справі № 497/1094/15-ц (провадження № 61-33397св18).

Апеляційний суд не врахував, що по кожній окремій апеляційній скарзі вчиняються окремо процесуальні дії, які передбачені для апеляційного суду. Подача нової апеляційної скарги, якщо це не заборонено ЦПК України, не є зловживанням процесуальними правами, а є вчиненням дозволених процесуальним законом процесуальних дій.

Передчасним є посилання апеляційного суду на те, що підстави, зазначені заявником для поновлення процесуального строку уже були предметом дослідження апеляційним судом, а відсутність посилань на нові підстави та обставини є зловживанням процесуальними правами, без надання оцінки тим обставинам, які зазначені заявником. Разом із тим, мотиви суду про те, що такі підстави вже були враховані судом у попередній ухвалі як поважні, навпаки спростовують передчасні висновки апеляційного суду про зловживання заявником процесуальними правами, та є встановленими обставинами про те, що останній пропустив зазначений строк саме з поважних причин.

Апеляційний суд взагалі не дав оцінку зазначеним у скарзі обставинам пропуску заявленого процесуального строку, зокрема наведеним обставинам про те, що він був позбавлений можливості навести мотиви скарги за відсутності повного тексту судового рішення, яке було виготовлено та вручено йому з порушенням вимог закону після спливу передбаченого законом строку на оскарження і не зробив висновку про те, чи не був пропущений зазначений заявником строк на апеляційне оскарження рішення суду у зв'язку з порушенням процесуальних норм, допущених судом щодо строку виготовлення повного тексту рішення, направлення чи вручення його сторонам поза межами встановленого законом строку, і чи не є це поважними причинами й підставами для його поновлення.

Ураховуючи викладене, оскаржувана ухвала апеляційного суду про повернення апеляційної скарги ОСОБА_1 не може вважатись законною та підлягає скасуванню, а справа - передачі до суду апеляційної інстанції для вирішення питання про відкриття апеляційного провадження.

Постанова ВС від 17 квітня 2019 року у справі № 751/7099/17 (провадження № 61-16959св18).

Заявлення безпідставного відводу або вчинення аналогічних дій, що спрямовані на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи

Заявлення відводу вперше не може вважатися зловживанням процесуальними правами.

Постанова ВС від 12 лютого 2020 року у справі № 214/2502/16-ц (провадження № 61-12948св19).

Неодноразове подання заяв про відвід судді (суддів) безпосередньо перед призначеними по справі судовими засіданнями, які обґрунтовані незгодою зі процесуальними рішеннями суду, внаслідок чого неможливо тривалий час провести розгляд справи по суті, є зловживанням процесуальним правом.

Постанова ВС від 02 липня 2020 року у справі № 760/4478/13-ц (провадження № 61-15124св19).

Неодноразове подання заяв про відвід з одних й тих самих підстав у разі, якщо попередні заяви визнані безпідставними.

Постанова ВС від 29 квітня 2020 року у справі від № 520/5083/16-ц (провадження № 61-47518св18).

Сама по собі повторність звернення позивача із заявами про відвід із різних підстав не свідчить про недобросовісність дій позивача та не є зловживанням правом, оскільки зазначене є його диспозитивним правом, передбаченим нормами ЦПК України, яке не містить обмежень в його реалізації.

Постанова ВС від 14 вересня 2022 року у справі № 127/27593/21 (провадження № 61-6270св22).

Неодноразове подання заяви (скарги) різними учасниками судового процесу, однак, з одних й тих самих підстав не є зловживанням процесуальними правами, а є вчиненням дозволених процесуальних дій.

Постанова ВС від 11 вересня 2019 року у справі № 757/64933/17-ц (провадження № 61-5436СВ19).

Неодноразове подання одним й тим самим суб'єктом апеляційної чи касаційної скарги, яка оформлена з одним й тим самим порушенням вимог чинного процесуального законодавства, та невиконання вимог ухвали про залишення скарги без руху може бути визнано зловживанням процесуальними правами.

Постанова ВС від 12 листопада 2020 року у справі № 530/1843/16-ц (провадження № 61-5869св19).

Подання декількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав, або подання декількох позовів

Подання позовів до судів різної юрисдикції за схожими предметом та підставами не може визнаватися зловживанням, якщо не доведено, що метою є затягування розгляду справи.

Постанова ВС від 02 вересня 2019 року у справі № 367/5934/17-ц (провадження № 61-35262св18).

Позови, в яких один і той самий предмет та суб'єктний склад, однак, різні підстави не є тотожними, а тому їх подання не може розцінюватися як спроба маніпулювання автоматизованим розподілом судових справ.

Постанова ВС від 12 жовтня 2020 року у справі № 638/5565/18 (провадження № 61-3129св20).

Подання завідомо безпідставного позову, позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер

Подання позову, підставою якого є правовідносини між іншими особами, за умови відсутності обґрунтування, що ними порушені права позивача, може визнаватися зловживанням процесуальними правами.

Постанова ВС від 23 жовтня 2019 року у справі № 686/2030/15-ц (провадження № 61-2645св19).

Висновок про штучний характер позову не повинен ґрунтуватися на припущеннях суду і може свідчити про порушення прав позивача на судовий захист.

Висновок суду щодо штучного характеру позову, зроблений після тривалого часу перебування справи на розгляді в суді, є неправомірним.

Постанова ВС від 11 вересня 2019 року у справі № 757/64933/17-ц (провадження № 61-5436св19).

Відмова позивача від позову, що обумовлена зміною власника об'єкту спору у зв'язку з його відчуженням після звернення до суду, що зумовлює необхідність зміни суб'єктного складу сторін у спорі, не свідчить про зловживання процесуальними правами.

Постанова ВС від 18 грудня 2019 року у справі № 741/1681/17 (провадження № 61-48179св18).

Необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи або завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача)

Установивши, що будинок на АДРЕСА_1 не входить до складу спадщини після смерті ОСОБА_4 , оскільки він належить ОСОБА_3 на підставі договору дарування від 22 листопада 2006 року, суд першої інстанції, з яким погодився й суд апеляційної інстанції, дійшов правильного висновку про залишення позовної заяви ОСОБА_1 , ОСОБА_2 без розгляду на підставі частини третьої статті 44 ЦПК України, оскільки позивачами штучно об'єднано позовні вимоги з метою зміни підсудності справи з Куликівського районного суду Чернігівської області на Корюківський районний суд Чернігівської області, так як спору щодо вказаного будинку немає, а вимоги, у частині визнання за позивачами по 1/2 частини земельних ділянок відповідач визнає.

Постанова ВС від 19 листопада 2019 року у справі № 736/85/18-ц (провадження № 61-40124св18).

Не є зловживанням пред'явлення вимог до кількох осіб та зміна предметної та суб'єктної юрисдикції, якщо на момент пред'явлення позову його юрисдикційність не була остаточно визначена.

Постанова ВП ВС від 07 серпня 2019 року у справі № 757/43800/18-ц (провадження № 14-309цс19).

Види зловживань, які прямо не передбачені ЦПК:

- ✓ використання учасниками судового процесу нецензурної лексики, образливих і лайливих слів чи символів у поданих до суду документах і у спілкуванні з судом (суддями) та з іншими учасниками процесу;
Постанова ВП ВС від 13 березня 2019 року у справі № 199/6713/14-ц (провадження № 14-92цс19);
Постанова ВП ВС від 07 листопада 2019 року у справі № 9901/324/19 (провадження № 11-632заі19);
Постанова ВП ВС від 07 квітня 2021 року у справі № 9901/23/21 (провадження № 11-61заі21)
Постанова ВП ВС від 08 липня 2021 року у справі № 9901/235/20 (провадження № 11-48заі21)
- ✓ вибірковість отримання процесуальних документів (*Постанова ВС від 04 листопада 2020 року у справі № 643/7807/13-ц (провадження № 61-19085св19)*), направлених судом, або умисне неотримання поштових відправлень із суду за умови, що отримувач достовірно знає, що ним подана скарга до суду (*Постанова ВС від 06 квітня 2020 року у справі № 732/1737/18 (провадження № 61-16176св19)*), неповідомлення суду про будь-які обставини, які можуть зробити неможливим отримання листа, або про можливу зміну свого місцезнаходження, відсутність інтересу до справи тривалий час, відсутність реакції на повідомлення суду на електронну адресу та за номером його мобільного телефону (*Постанова ВС від 13 січня 2021 року у справі № 199/7620/19 (провадження № 61-12590св20)*);
- ✓ надання суду квитанцій на підтвердження сплати судового збору, які вже використані в інших справах, заздалегідь розуміючи, що вони не будуть зараховані до Державного бюджету, а також наступне неусунення недоліків щодо належної сплати судового збору;
Постанова ВС від 03 листопада 2020 року у справі № 530/1630/18 (провадження № 61-6940св19);
- ✓ відмова від позову після виконання мирової угоди (*Постанова ВС від 04 березня 2020 року у справі № 712/13890/15-ц (провадження № 61-15953св19)*) або неодноразове подання заяви про затвердження мирової угоди на стадії перегляду ухвали про відмову у задоволенні такої заяви (*Постанова ВС від 30 січня 2020 року у справі № 744/880/19 (провадження № 61-18606ск19)*).

Закриття провадження у справі та визнання дій зловживанням процесуальними правами

У разі якщо суд першої інстанції розглянув справу по суті, однак суд апеляційної інстанції закриває провадження у справі у зв'язку з порушенням правил предметної та суб'єктної юрисдикції, дії особи не можуть бути кваліфіковані як зловживання процесуальними правами, оскільки особа, яка заявила такий позов вправі очікувати належних процесуальних дій і рішень від суду.

Постанова ВС від 04 вересня 2019 року у справі № 500/1196/17 (провадження 61-8467св19).

Можливість пред'явлення позову про визнання дій зловживанням процесуальними правами

Суд першої інстанції, розглядаючи позовні вимоги за позовом ОСОБА_2 , обґрунтовано вказав, що позовні вимоги остатнього щодо визнання його неналежним відповідачем, відмови у задоволенні позову з підстав пропуску строків позовної давності, встановлення фактів зловживання процесуальними правами, накладення штрафу за порушення приписів норм процесуального права, не є належним способом захисту порушених прав.

Встановлення обставин щодо неналежності відповідача та пропуску строку позовної давності, за умови обґрунтованості позовних вимог, є самостійними підставами для відмови у задоволенні позову, а встановлення обставин щодо зловживання процесуальними правами є підставою для залишення без розгляду або повернення, зокрема позовної заяви, чи застосування інших заходів процесуального примусу.

Отже зазначені позовні вимоги не відновлюють порушене, невизнане або оспорюване право чи законний інтерес особи, за захистом яких вона звертається до суду, тому заявлення цих вимог не є належним способом захисту.

Постанова ВС від 26 липня 2021 року у справі № 541/1935/18 (провадження № 61-16202св20).

Вимога добросовісного виконання процесуальних обов'язків

Цивільний процесуальний закон покладає на сторони обов'язок щодо добросовісності їх дій, оскільки вона сприяє встановленню дійсних прав та обов'язків сторін у спірних правовідносинах. Лише здійснення сторонами своїх процесуальних прав для досягнення тих процесуальних цілей, які визначені законом, та сумлінне виконання сторонами своїх процесуальних обов'язків може забезпечити справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільної справи, у межах якого будуть встановлені дійсні права та обов'язки сторін.

Добросовісність у відповідному контексті слід розуміти як використання правових важелів процесуального статусу сторони виключно для досягнення встановленої законом процесуальної мети.

Враховуючи відсутність доказів, які б свідчили про добросовісне здійснення ОСОБА_1 своїх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків, зокрема вчинення всіх можливих та залежних від нього дій, спрямованих на своєчасний перегляд заочного рішення, суди першої та апеляційної інстанцій дійшли правильних висновків про відсутність підстав для поновлення строку для подання заяви про перегляд заочного рішення.

(Постанова ВС від 20 жовтня 2021 року у справі № 2-1637/11 (провадження № 61-10931св21)).

Процесуальний естопель або...

Естопель – це принцип, згідно з яким сторона позбавляється права висувати певні заперечення або заяви, що розходяться з її початковою поведінкою, визнані в цьому та/або іншому процесі.

Цей принцип спрямований на унеможливлення отримання процесуальних переваг недобросовісною стороною спору та базується на правилі, що ніхто не може діяти всупереч своїй поведінки.

... Заперечення проти клопотання про поновлення строку позовної давності і клопотання про поновлення строку позовної давності є взаємовиключними позиціями позивача. Помилковим є твердження позивача про те, що до суду апеляційної інстанції він подав вдруге одне й те ж саме клопотання про поновлення строку позовної давності, оскільки до суду першої інстанції у відповіді на відзив відповідача на позовну заяву він подав заперечення, вважаючи позовну давність не пропущеною, а в апеляційній скарзі заявив клопотання про поновлення позовної давності і ці клопотання не є тотожними, а є такими, які виключають одне одного.

Постанова ВС від 21 липня 2020 року у справі № 910/24323/16.

... доктрина заборони суперечливої поведінки (venire contra factum proprium)

Доктрина venire contra factum proprium (заборони суперечливої поведінки), базується ще на римській максимі - «non concedit venire contra factum proprium» (ніхто не може діяти всупереч своїй попередній поведінці). В основі доктрини venire contra factum proprium знаходиться принцип добросовісності. Поведінкою, яка суперечить добросовісності та чесній діловій практиці, є, зокрема, поведінка, що не відповідає попереднім заявам або поведінці сторони, за умови, що інша сторона, яка діє собі на шкоду, розумно покладається на них.

Постанова ВС від 10 квітня 2019 року у справі № 390/34/17 (провадження № 61-22315сво18).

Якщо особа, яка має право на оспорення документу (наприклад, свідоцтва про право на спадщину) чи юридичного факту (зокрема, правочину, договору, рішення органу юридичної особи), висловила безпосередньо або своєю поведінкою дала зрозуміти, що не буде реалізовувати своє право на оспорення, то така особа пов'язана своїм рішенням і не вправі його змінити згодом. Спроба особи згодом здійснити право на оспорення суперечитиме попередній поведінці такої особи і має призводити до припинення зазначеного права

Постанова ВС від 07 жовтня 2020 у справі № 450/2286/16-ц (провадження 61-2032св19).

Вимогу ОСОБА_1 про скасування судових рішень та залишення його позову без розгляду, висловлену ним в описовій частині касаційної скарги, колегія суддів вважає за необхідне відхилити, з огляду на таке. Згідно з частиною п'ятою статті 223 та пунктом 3 частини першої статті 257 ЦПК України у разі повторної неявки позивача в судове засідання без поважних причин або неповідомлення ним про причини неявки суд залишає позовну заяву без розгляду, крім випадку, якщо від нього надійшла заява про розгляд справи за його відсутності, і його нез'явлення не перешкоджає вирішенню спору.

Позивач та його представник були відсутні у судових засіданнях у суді першої інстанції 20 та 24 травня 2019 року (день ухвалення судом першої інстанції судового рішення по суті позовних вимог ОСОБА_1).

Станом на травень 2019 року суд першої інстанції тривалий час (з грудня 2017 року) розглядав позов ОСОБА_1, з боку якого не надходило заяв про залишення позову без розгляду.

Більше того, як у касаційній, так і у апеляційній скаргах просив, серед іншого, скасувати судові рішення та задовольнити його позов, отже просив вирішити спір по суті і цим засвідчив своє диспозитивне право розпоряджатися на власний розсуд юридичною долею свого позову.

За таких обставин, одночасні вимоги у касаційній скарзі щодо розгляду позову по суті та залишення його без розгляду є проявом суперечливої процесуальної поведінки.

Постанова від 21 липня 2021 року у справі № 638,257,18 (провадження № 61-21285св19).

Верховний Суд дійшов висновку, що ОСОБА_1 допущена суперечлива поведінка, оскільки після пред'явлення позову ним висловлювалася лише незгода з розміром заборгованості. Разом з тим, лише після трьох років розгляду справи він почав заперечувати факт укладання договору поруки.

При цьому вимоги про визнання договору поруки № K4VKLOF1546/DP1 від 04 серпня 2014 року недійсним ним не заявлялися.

Постанова ВС від 01 грудня 2021 року у справі № 752/14554/15-ц (провадження № 61-14046св21).

Додатково Верховний Суд врахував суперечливу поведінку заявника, яка полягає у тому, що, звертаючись 30 січня 2018 року до суду першої інстанції із зустрічним позовом, ОСОБА_2 погоджувався із позивачем, що спірний будинок є спільною сумісною власністю подружжя (т. 1, а. с. 63-65), просив суд здійснити його поділ між подружжям. Водночас, у подальшому, заявник надав відзив на позов ОСОБА_1, у якому стверджував, що будинок будувався за особисті його кошти, що не підтверджено належними та допустимими доказами (т. 1, а. с. 108, 109) та подав до суду уточнену зустрічну позовну заяву, у якій вже не зазначав, що спірний будинок є спільним майном подружжя (т. 1, а. с. 118, 119), а тому Верховний Суд дійшов переконання, що зазначене спрямоване на створення в оточуючих та учасників процесу помилкового уявлення про підставність заперечень проти первісного позову та добросовісність відповідача.

З огляду на наведене висновки суду апеляційної інстанції про те, що спірне майно є спільною сумісною власністю подружжя, не суперечать правовим висновкам Верховного Суду, викладеним у постанові від 17 червня 2020 року у справі № 320/2297/17 (провадження № 61-14897св19). Доводи касаційної скарги в цій частині висновків апеляційного суду не спростовують, свідчать про неправильне розуміння заявником норм матеріального права та висновків Верховного Суду.

Постанова ВС від 29 липня 2022 року у справі № 495/6578/17 (провадження № 61-17462св21)

Спеціальні засоби запобігання зловживанню процесуальними правами

- повернення скарг, заяв, клопотань (частина третя статті 44 ЦПК України);
Постанова ВС від 15 січня 2021 року у справі № 756/8164/19 (провадження № 61-17408св20)
- залишення скарги, заяви, клопотання без розгляду (частина третя статті 44 ЦПК України);
- штраф (стаття 148 ЦПК України);
- покладення судових витрат незалежно від результатів вирішення спору (частина дев'ята статті 141 ЦПК України);
- постановлення окремої ухвали (частина друга статті 262 ЦПК України).

Аналогія закону та вжиття заходів запобігання зловживанню процесуальними правами

Встановивши, що в межах цієї ж справи ОСОБА_1 вже заявляв аналогічну позовну вимогу про визнання недійсним договору купівлі-продажу будинку АДРЕСА_1 від 30 липня 2003 року, за якою ухвалою Личаківського районного суду міста Львова від 24 квітня 2017 року, залишеною без змін ухвалою Апеляційного суду Львівської області від 19 червня 2017 року та постановою Верховного Суду від 15 травня 2019 року, було закрито провадження у справі на підставі пункту 3 частини першої статті 255 ЦПК України, суд першої інстанції, із судовим рішенням якого погодився апеляційний суд, дійшов висновку про відмову у прийнятті та повернення заяви ОСОБА_1 про збільшення позовних вимог.

При цьому, відмовляючи у прийнятті вищезгаданої заяви позивача, місцевий суд вважав, що в даному випадку необхідно керуватися аналогією закону (частина дев'ята статті 10 ЦПК України) та положенням пункту 2 частини першої статті 186 ЦПК України, згідно з яким суддя відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо є таке, що набрало законної сили, рішення чи ухвала суду про закриття провадження у справі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, або є судовий наказ, що набрав законної сили, за тими самими вимогами.

Однак наведені висновки судів попередніх інстанцій зроблені з порушенням норм процесуального права з огляду на таке.

Згідно з частиною дев'ятою статті 10 ЦПК України, якщо спірні відносини не врегульовані законом, суд застосовує закон, що регулює подібні за змістом відносини (аналогія закону), а за відсутності такого - суд виходить із загальних засад законодавства (аналогія права).

Використання в частині дев'ятій статті 10 ЦПК України словосполучення «спірні відносини не врегульовані законом» не дозволяє вести мову про існування процесуальної аналогії в цивільному судочинстві. Принцип процесуального формалізму є основним у процесуальному праві, оскільки саме через нього проявляється суворий імперативний метод публічного права, спрямований на забезпечення рівності сторін шляхом встановлення чітких, формально визначених, заздалегідь відомих «правил гри».

Разом з тим на стадії розгляду справи, подолання прогалини в правовому регулюванні процесуальної діяльності й пов'язаних із нею відносинах між суб'єктами судочинства, суди повинні підходити до цього дуже виважено і лише в екстраординарних ситуаціях, з дотриманням ряду умов. Спрощений підхід у вирішенні такого питання є недопустимим.

При застосуванні тієї чи іншої норми процесуального права суд повинен виходити із комплексного та ґрунтовного аналізу норм права загалом.

Однак, застосовуючи за аналогією закону пункт 2 частини першої статті 186 ЦПК України, суди залишили поза увагою те, що вказана стаття стосується відмови у відкритті провадження у справі, її регулятивний вплив не поширюється на випадки вирішення питання про прийняття/відмову у прийнятті позовної заяви.

Разом з тим на стадії розгляду справи, за умови, якщо рішення, що набрало законної сили, є тотожним до позову, який розглядається, тобто співпадають сторони, предмет і підстави позовів, - може мати місце закриття провадження у справі за пунктом 3 частини першої статті 255 ЦПК України.

Крім того, подання заяви, питання щодо якої вже вирішувалося судом, за відсутності інших підстав або нових обставин, може бути підставою для залишення без розгляду чи відмови у прийнятті та поверненні такої заяви особі, яка її подала, відповідно до частини третьої статті 44 ЦПК України.

Таким чином, за відсутності у процесуальному законі прогалин щодо вирішення спірного питання суди безпідставно застосували аналогію закону, оскільки за встановлених в цій справі обставин суд першої інстанції мав прийняти заяву ОСОБА_1 про збільшення матеріально-правових вимог і в подальшому постановити ухвалу про закриття провадження у справі за вимогою про визнання недійсним договору купівлі-продажу будинку від 30 липня 2003 року за пунктом 3 частини першої статті 255 ЦПК України, або, залежно від встановлених конкретних обставин справи, - визнати дії позивача щодо повторного подання заяви з вищевказаною вимогою зловживанням процесуальними правами та постановити ухвалу про залишення без розгляду чи про повернення йому такої заяви з підстав, передбачених частиною третьою статті 44 ЦПК України.

Постанова ВС від 15 вересня 2021 року у справі № 463/4835/16-ц (провадження № 61-10999св21)

Повернення заяв, скарг, клопотань

З урахуванням зазначених в апеляційній скарзі тез і висловів, суд апеляційної інстанції дійшов обґрунтованого висновку, що звернення з апеляційною скаргою, у якій заявник повторно неодноразово використовує некоректні, принизливі, глумливі, образливі висловлювання щодо суддів та судової системи загалом, є виявом очевидної неповаги, не спрямоване на ефективний захист їх прав, свобод та інтересів, а тому суперечить завданню цивільного судочинства та є зловживанням процесуальними правами, що у свою чергу є підставою, відповідно до частини третьої статті 44 ЦПК України, для повернення такої скарги заявникам із застосуванням до них заходів процесуального примусу у вигляді штрафу, що передбачено частиною четвертою статті 44, статтями 143, 144, 148 ЦПК України.

Постанова ВС від 14 вересня 2022 року у справі № 127/11940/21 (провадження № 61-321св22).

Залишення заяви, скарги, клопотання без розгляду

У разі подання позивачем завідомо безпідставного позову у спорі, який має очевидно штучний характер, або у разі штучного об'єднання позовних вимог з метою зміни підсудності справи суд з метою виконання завдання цивільного судочинства вправі за клопотанням учасника справи або за власною ініціативою самостійно роз'єднати позовні вимоги та розглянути кожну з заявлених вимог окремо.

Колегія суддів звертає увагу на те, що відкриваючи провадження у справі та приймаючи справу до провадження, суд першої інстанції не висловлював жодних зауважень стосовно безпідставності або штучного характеру поданого позову, а також стосовно штучного об'єднання позовних вимог.

Натомість суд першої інстанції дійшов висновку про штучний характер позову та штучне об'єднання позовних вимог лише через один рік та одинадцять місяців після прийняття справи до провадження, не навівши обґрунтованих підстав для цього та не надавши оцінку доводам і запереченням сторін.

Крім того, суд першої інстанції, вважаючи, що позов ОСОБА_1 має штучний характер, а також, що нею штучно об'єднано позовні вимоги, не скористався правом, передбаченим нормою частини шостої статті 188 ЦПК України, щодо можливості роз'єднання позовних вимог.

Також суди попередніх інстанцій, ухвалюючи оскаржувані судові рішення, посилались на ту обставину, що ОСОБА_1 не було надано інформацію стосовно перебування спірної квартири в іпотечі, передачі її на реалізацію в примусовому порядку та відповідно реалізації на електронних торгах.

При цьому суд першої інстанції та апеляційний суд не звернули увагу на те, що вказані обставини мають бути з'ясовані під час вирішення спору по суті.

Залишаючи позов ОСОБА_1 без розгляду, суд першої інстанції зазначеного не врахував та дійшов помилкового висновку про те, що позивач всупереч вимогам статті 44 ЦПК України зловживає своїми процесуальними правами.

Апеляційний суд, в свою чергу, залишаючи без змін ухвалу Золотоніського міськрайонного суду Черкаської області від 12 січня 2021 року в частині залишення без розгляду позовних вимог ОСОБА_1 про поділ майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, також необґрунтовано вважав, що об'єднання позивачем в одній позовній заяві вимог про розірвання шлюбу та стягнення аліментів із вимогами про поділ майна подружжя є очевидною недобросовісною поведінкою останньої.

Постанова ВС від 01 червня 2022 року у справі № 695/319/19 (провадження № 61-7927св21).

Стягнення штрафу

У випадку **повторного чи систематичного** невиконання процесуальних обов'язків, **повторного чи неодноразового** зловживання процесуальними правами, **повторного чи систематичного** неподання витребуваних судом доказів без поважних причин або без їх повідомлення, **триваючого невиконання** ухвали про забезпечення позову або доказів суд з урахуванням конкретних обставин стягує у дохід державного бюджету з відповідного учасника судового процесу або відповідної іншої особи **штраф у сумі від одного до десяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб** (частина друга статті 148 ЦПК України).

У справі, що переглядається:

- 27 травня 2021 року представник Сокольницької сільської ради Львівського району Львівської області, будучи належним чином повідомленим, в судові засідання не з'явився;
- у протоколі судового засідання від 27 травня 2021 року вказано, про задоволення клопотання представника Свищо С. М. про витребування технічної документації та продовжено перерву до 29 липня 2021 року 9.45 год (а. с. 31 виділених матеріалів);
- у матеріалах справи міститься: лист судді Копняк С. М. від 27 травня 2021 року, в якому вказано, що «колегією суддів при розгляді справи №450/2749/18 задоволено клопотання адвоката Свищо С. М. про витребування доказів. Тому з метою повного та всебічного розгляду відповідача - Сокольницькій сільській раді Львівського району Львівської області обов'язково прибути в судові засідання, яке відбудеться 29 липня 2021 року о 09 год. 45 хв., при цьому забезпечити для суду технічну документацію із землеустрою щодо встановлення (відновлення) меж земельної ділянки в натурі (на місцевості) та передачі у приватну власність земельної ділянки площею 0,0346 га, кадастровий номер 4623686400:01:002:2103, призначеної для будівництва та обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд в АДРЕСА_1 , затвердженій рішенням Сокольницької сільської ради № 271 від 30 березня 2017 року та генеральний план і генеральний план забудови за цією адресою» (а. с. 33 виділених матеріалів); повістка-повідомлення Сокольницькій сільській раді Львівського району Львівської області про виклик як відповідача на 29 липня 2021 року о 09 год. 45 хв, в якій вказано, що явка представника визнана судом обов'язковою (а. с. 34 виділених матеріалів). В повістці-повідомленні Сокольницькій сільській раді Львівського району Львівської області відсутні роз'яснення про наслідки неявки;
- суд апеляційної інстанції не звернув увагу, що: ЦПК України не передбачено витребування доказів у справі протокольною ухвалою; у повістці-повідомленні Сокольницькій сільській раді Львівського району Львівської області відсутні роз'яснення про наслідки неявки; відсутні підстави, передбачені частиною другою статті 148 ЦПК України, для застосування такого заходу процесуального примусу як штраф в розмірі 5 прожиткових мінімуми для працездатних осіб;
- за таких обставин, оскаржена ухвала апеляційного суду постановлена з порушенням норм процесуального закону та підлягає скасуванню.

Постанова ВС від 29 вересня 2021 року у справі № 450/2749/18 (провадження № 61-14512св21)

Компенсація здійснених відповідачем судових витрат

Виходячи із системного тлумачення положень частин п'ятої, шостої статті 142, частини дев'ятої статті 141 ЦПК України, необґрунтовані дії позивача як підстава для компенсації здійснених відповідачем витрат, пов'язаних із розглядом справи, відповідно до частини п'ятої статті 142 ЦПК України, передбачають свідомі недобросовісні дії позивача, які свідчать про зловживання процесуальними правами.

Для стягнення здійснених відповідачем витрат, пов'язаних з розглядом справи, відповідачу згідно з процесуальним обов'язком доказування необхідно довести, які саме необґрунтовані дії позивача були ним здійснені у ході розгляду справи та в чому вони полягали, зокрема, але не виключно: чи діяв позивач недобросовісно та пред'явив необґрунтований позов; чи систематично протидівав правильному та швидкому вирішенню спору; чи недобросовісний позивач мав на меті протиправну мету - ущемлення прав та інтересів відповідача; чи були дії позивача умисні та який ступінь його вини й чим це підтверджується.

Проте, звернення з позовом до суду та подальше закриття провадження у справі за цим позовом за клопотанням відповідача не свідчить про необґрунтованість дій позивача, оскільки зазначене є його диспозитивним правом, передбаченим нормами ЦПК України, яке не містить обмежень в його реалізації. Для задоволення заявлених вимог відповідач повинен довести, а суд - встановити, які саме дії позивача при зверненні до суду чи у ході розгляду справи по суті є необґрунтованими та у чому вони виражені, зокрема чи є недобросовісним звернення позивача з позовом до суду, чи були його дії умисними та чим це підтверджується.

З огляду на викладене, апеляційний суд, встановивши, що відповідачем не наведено обставин та не надано доказів, які б підтвердили необґрунтованість дій позивача у справі, що зумовили понесення відповідачем заявлених до стягнення витрат, дійшов обґрунтованого висновку про відсутність правових підстав для задоволення заяви про стягнення витрат на правничу допомогу із застосуванням частини п'ятої статті 142 ЦПК України.

Постанова ВС від 25 жовтня 2021 року у справі № 757/49982/19 (провадження № 61-11269св21).

Залишення заяви без розгляду на підставі заяви позивача - це форма закінчення розгляду справи без ухвалення рішення. Зазначена процесуальна дія - це диспозитивне право позивача, передбачене нормами ЦПК України. При цьому суд не перевіряє підстави подання такої заяви. Отже, саме по собі подання заяви про залишення позову без розгляду не є необґрунтованими діями позивача, так як це є його диспозитивним правом, передбаченим нормами ЦПК України, яке не містить обмежень в його реалізації.

Постанова ВС від 30 червня 2022 року у справі № 753/1625/21 (провадження № 61-21300св21).

Верховний
Суд

Дякую за увагу!